



Allameh Tabataba'i University



Scientific Association of the Islamic Revolution of Iran



Iranian Political Sociology Association

## Policymaking Preferable Content for Iran Cyberspace: Futures Studies Using Backcasting

Mohammad Mahdi Mowlaei<sup>1</sup> 

1. Assistant Professor, Department of Journalism, Faculty of Communication Sciences, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran. Email: [mmmowlaei@atu.ac.ir](mailto:mmmowlaei@atu.ac.ir)

---

### Article Info

#### Article type:

Research Article

#### Article history:

Received: 22 September 2024

Received in revised form: 13  
November 2024

Accepted: 21 December 2024

Published online: 2 January  
2025

#### Keywords:

Futures Studies,  
Foresight,  
Cyberspace,  
Backcasting.

---

### ABSTRACT

**Objective:** Content in Iran's cyber space is one of the most challenging policy issues in this area, and different and sometimes contradictory approaches have been proposed regarding the way to deal with this phenomenon. In a situation where the speed of cyberspace developments is so high that there is no consensus on a single issue yet, new issues arrive one after the other, futures studies for the internet content policy through knowing the paths ahead and making proactive decisions to prepare for the future is a policy necessity.

**Methods:** This article uses delphi, future wheels and backcasting methods for futures studies. First, the desired future of the content in Iranian cyberspace was identified with the participation of 32 experts through the Delphi method. The future wheel method was then used to determine the main axes to reach the desired future to provide the basis for backcasting. Backcasting is preparing the mind for future images as a basis for decisions. In this approach, unlike forecasting, instead of looking from the present to the future, we look from the future to the present time, and with the image of the desired situation, which is fundamentally different from the current situation, the base for transformation is provided.

**Results:** After determining the desired future, the most important axes that need special attention to realize the desired future were identified: the position of governance among content production and distribution players, the balance of power among content production and distribution players, the circulation of content in cyber space without restrictions and capabilities of content monetization. The target time horizon of this research is 2025, and in the framework of backcasting, steps are proposed to realize the desired future.

**Conclusions:** For each of the four axes, time is broken into four steps. These desirable situations have a staggered relationship that the occurrence of any distant future first requires the occurrence of the nearer future. In general, it can be said that reaching the desired future in the field of cyberspace content in Iran can be achieved to a large extent by using the futures studies approach in policy making.

---

**Cite this article:** Mowlaei, Mohammad Mahdi. (2025). Policymaking Preferable Content for Iran Cyberspace: Futures Studies using Backcasting. *News Science*, 13 (4), 15-20. DOI: <http://doi.org/10.22034/lrsi.2024.479747.1256>

© The Author(s).

DOI : <http://doi.org/10.22034/lrsi.2024.479747.1256>



## EXTENDED ABSTRACT

# Policymaking Preferable Content for Iran Cyberspace: Futures Studies Using Backcasting

Mohammad Mahdi Mowlaei<sup>1</sup> 

1. Assistant Professor, Department of Journalism, Faculty of Communication Sciences, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran. Email: mmmowlaei@atu.ac.ir

### Introduction:

In Iran, cyberspace content is one of the most challenging policy areas, not only in the media field but also in the public field. In the past decade, talking about different aspects of cyberspace policy has been one of the constant priorities of people and media. This priority is formulated and debated around different concepts such as national internet, national information network, filtering, etc. in each period.

Different and sometimes contradictory approaches about cyberspace content have been proposed regarding the way to deal with this phenomenon. In a situation where the speed of cyberspace developments is so high that there is no consensus on a single issue yet, new issues arrive one after the other, futures studies for the internet content policy through knowing the paths ahead and making proactive decisions to prepare for the future is a policy necessity.

### Methods:

This article uses delphi, future wheels and backcasting methods for futures studies. First, the desired future of the content in Iranian cyberspace was identified with the participation of 32 experts through the Delphi method. The future wheel method was then used to determine the main axes to reach the desired future to provide the basis for backcasting. Backcasting is preparing the mind for future images as a basis for decisions. In this approach, unlike forecasting, instead of looking from the present to the future, we look from the future to the present time, and with the image of the desired situation, which is fundamentally different from the current situation, the base for transformation is provided.

### Results:

After determining the desired future, the most important axes that need special attention for the occurrence of the desired future were identified :the position of governance among content production and distribution players, the balance of power among content production and distribution players, the circulation of content in cyber space without restrictions and

capabilities of Content monetization. The target time horizon of this research is 2025, and in the framework of backcasting, steps are proposed to occurrence the desired future.

The optimal condition of the four axes is as follows:

1- The position of governance among content production and distribution players: The current situation of the role of Iran governance in the field of content production has been criticized by many experts who responded in this research. Many of them considered any change in the existing conditions to require a transformation in this role. The ideal situation of this axis for Iran in 2025 is that the government in the field of content acts only as a policymaker and regulator.

2- The balance of power among content production and distribution players: The ideal situation of this axis in 2025 is that in the field of content of cyberspace in Iran, the power is dispersed among all stakeholders and none of them have the ability to eliminate each other. According to one expert, one of the prerequisites for moving in such a direction is the possibility of free activity of alternative media.

3- The circulation of content in cyberspace without restrictions: The desired situation of this axis for Iran in 2025 is that the communication right, as one of the fundamental rights and principles of Iranians, is recognized and included in the upstream laws through revision. One of the interviewed experts considered the communication right as one of the main foundations for the occurrence of a desirable future.

4- Capabilities of content monetization: The ideal situation of this axis in 2025 for Iran is to become a regional power in the field of content production and the export of content to other countries in the world, especially countries with cultural and geographical commonalities, will turn content into a significant source of income.

For each of the four axes, time is broken into four steps. These desirable situations have a staggered relationship that the occurrence of any distant future first requires the occurrence of the nearer future.

### **Conclusions:**

In general, it can be said that reaching the desired future in the field of cyberspace content in Iran can be achieved to a large extent by using the futures studies approach in policy making. It should be noted that even if all these steps are fulfilled, the ideal future depicted will not necessarily happen. The specified axes for the occurrence of the desired future in 2025 have been defined in the internal environment of Iran, which has the possibility of maximum control and planning. However, paying attention to the characteristics of the desired future of Iran in 2025 shows that some of its aspects are defined in the national environment and others in the international environment.

Although in the national environment, it is possible to plan for the occurrence of the desired future, but these conditions do not exist in the international environment and the existence of multiple actors creates different conditions. According to Ulf Pillkahn (2008), we have different possibilities of interaction with the levels of the surrounding environment, and in

the inner environment there is the possibility of control, in the near environment there is the possibility of impact, and in the distant environment there is the possibility of reaction. Therefore, it is necessary to develop sufficient programs to impact the near environment and react in the distant environment. As an example, one of the main uncertainties that make up the desired future is the balance of power in the cyberspace at the global level. The ideal state is distributed and scattered power among all actors, so that neither companies nor governments have undisputed and uncontrollable power in this area. In this field, Iran does not have the possibility of full control and policy making, but it can be effective through international activities. As an example, Iran can form a strong alliance with countries with common interests that are against western dominance over the laws and infrastructures of cyberspace and through international organizations and channels to reduce the power of western countries and multinational companies. Therefore, it is important to pay attention to the issues of the content of cyberspace both at the national and international level.

### **Limitations:**

Conducting this research has been associated with limitations. In normative futures studies, it is appropriate to determine the desirability with the maximum participation of stakeholders. In this article, an attempt was made to identify experts related to the subject in four groups and refer to them. The diversity of experts was met by a sampling strategy based on maximum diversity, although the quantity of experts could have been more appropriate. As an independent and small-scale research, it was very difficult to access more experts. Therefore, it is suggested that such research should be conducted with a longer time horizon and sufficient funding with the wide participation of stakeholders, including policy-making and executive governing bodies, public and private institutions and companies, and non-governmental organizations, and its results should be implemented at the national level.

### **Data Availability Statement**

Data available on request from the authors.

### **Acknowledgements**

The authors would like to thank anonymous reviewers.

### **Ethical considerations**

Not applicable.

### **Funding**

Not applicable.

### **Conflict of interest**

The authors declare no conflict of interest.



## سیاست گذاری محتوای مطلوب برای فضای سایبر ایران: آینده پژوهی با روش پس نگری<sup>۱</sup>

محمد مهدی مولایی<sup>۱</sup>

۱. عضو هیات علمی گروه روزنامه نگاری، دانشکده علوم ارتباطات، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران. رایانامه: mmmowlaei@atu.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	متن چکیده
تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۷/۱	<b>هدف:</b> محتوا در فضای سایبر ایران یکی از چالش برانگیزترین مسائل سیاست گذاری این حوزه است و رویکردهای متفاوت و گاه متناقضی درباره شیوه مواجهه با این پدیده مطرح شده است. در شرایطی که سرعت تحولات فضای سایبر آنچنان بالاست که هنوز در خصوص یک مسئله اتفاق نظر به وجود نیامده، مسائل جدید یکی پس از دیگری از راه می رسند، آینده پژوهی برای سیاست گذاری محتوای اینترنت از طریق شناخت مسیرهای پیش رو و تصمیم گیری های پیش دستانه جهت آماده شدن برای آینده از ضروریات سیاست گذاری است.
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۸/۲۳	<b>روش پژوهش:</b> در این مقاله از روش های دلفی، چرخ آینده و پس نگری برای آینده پژوهی استفاده شده است. ابتدا آینده مطلوب محتوا در فضای سایبر ایران با مشارکت ۳۲ نفر از خبرگان از طریق روش دلفی مشخص شد. سپس از روش چرخ آینده برای مشخص کردن محورهای اصلی برای محقق شدن آینده مطلوب استفاده شد تا زمینه برای پس نگری فراهم شود. پس نگری آماده کردن اذهان به تصاویر آینده به عنوان زمینه برای تصمیم ها است. در این رویکرد برخلاف پیش نگری به جای اینکه از حال به آینده نگاه کنیم، از آینده به زمان فعلی می نگریم و با تصویر وضعیت مطلوب که از اساس با وضع موجود متفاوت است زمینه برای تحول فراهم می شود.
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۰/۱	<b>یافته ها:</b> پس از مشخص شدن آینده مطلوب، مهم ترین محورهایی که برای تحقق آینده مطلوب نیاز به توجه ویژه دارند مشخص شدند: جایگاه حاکمیت در میان فعالان تولید و توزیع محتوا، توازن قدرت در میان فعالان تولید و توزیع محتوا، گردش آزاد محتوا در فضای سایبر و قابلیت های درآمذزایی از محتوا. افق زمانی مورد نظر این پژوهش سال ۱۴۰۴ در نظر گرفته شده و در چارچوب پس نگری گام هایی برای تحقق آینده مطلوب پیشنهاد شده است.
تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۱۲/۲۷	<b>نتیجه گیری:</b> برای هر کدام از محورهای چهار گانه زمان در قالب چهار گام شکسته شده است. این وضعیت های مطلوب دارای رابطه ای پلکانی هستند که تحقق هر آینده دورتر، نخست مستلزم تحقق آینده نزدیک تر است. در مجموع می توان گفت رسیدن به آینده مطلوب در حوزه محتوای فضای سایبر ایران با بهره گیری از رویکرد آینده پژوهی در سیاست گذاری تا حد زیادی قابل تحقق است.
<b>کلیدواژه ها:</b> آینده پژوهی، آینده نگاری، فضای سایبر، ایران ۱۴۰۴، پس نگری.	



استناد: مولایی، محمد مهدی (۱۴۰۳). سیاست گذاری محتوای مطلوب برای فضای سایبر ایران: آینده پژوهی با روش پس نگری. علوم خبری، ۱۳ (۴)، ۸۷-۶۶

DOI: <http://doi.org/10.22034/Irsi.2024.479747.1256>



© نویسندگان.

<sup>۱</sup> نسخه اولیه این مقاله خرداد ۱۴۰۲ با عنوان «پس نگری کیفیت محتوای مطلوب برای آینده فضای مجازی ایران» در اولین همایش ملی «رویکردهای انتقادی به فرصت ها و چالش های ارتباطات شبکه ای در فضای مجازی» در دانشگاه علامه طباطبائی ارائه شده است.



پرویشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی  
پرتال جامع علوم انسانی



## طرح مسئله

در ایران محتوای فضای سایبر یکی از چالش‌برانگیزترین حوزه‌های سیاست‌گذاری نه فقط در حوزه رسانه بلکه در حوزه عمومی است. در یک دهه گذشته سخن از وجوه مختلف سیاست‌گذاری فضای مجازی از اولویت‌های همیشگی مردم و رسانه‌ها بوده است. این اولویت در هر دوره حول مفاهیم متفاوتی از جمله اینترنت ملی، شبکه ملی اطلاعات، طرح صیانت، فیلترینگ و غیره صورت‌بندی و محل بحث قرار گرفته است. اهمیت این مساله در ایران بدان حد است که دولت چهاردهم جمهوری اسلامی ایران که سال ۱۴۰۳ بر سر کار آمد ساماندهی فیلترینگ به‌عنوان تنها یکی از مسائل حوزه محتوای فضای سایبر را به‌عنوان یکی از وعده‌های اصلی خود مطرح کرده است.

اینترنت بستر چندرسانه‌ای توسعه‌دهنده و منتقل‌کننده انواع محتوا و همچنین محمل ارائه انواع سرویس‌ها است که زندگی در فضای سایبر جدید را محقق می‌کند. در شرایطی که دامنه اثرگذاری و درهم‌آمیختگی اینترنت با زندگی بشر روز به روز بیشتر می‌شود، سوال درباره آینده این «فضا-رسانه» پرسشی کلیدی است. آنچه از مرور مطالعات پیشین قابل استنتاج است، تداوم اهمیت محتوا در آینده پیش روی فضای سایبر است. هاکس‌تاتر و رودزک<sup>۱</sup> (۲۰۰۸) اینترنت آینده را اینترنت محتوا و سرویس دانسته‌اند. آنها پس از مرور سه سناریوی محتمل برای آینده اینترنت، چنین نتیجه‌گیری کرده‌اند که در آینده اینترنت، تمرکز از مدیریت شبکه از طریق مدیریت سرویس به سمت مدیریت اطلاعات و محتوا خواهد چرخید. محتوای فضای سایبر به خصوص در عصر وب ۲ که کاربران قدرت مشارکت در فرآیندهای تولید و توزیع محتوا پیدا کردند اهمیت دوچندان یافت و «محتوای کاربر-محور<sup>۲</sup>» (ناب و سهل<sup>۳</sup>، ۲۰۱۶) به یکی از مهم‌ترین دستاوردهای این عصر تبدیل شد.

در ایران نیز از ابتدای ورود اینترنت یکی از چالش‌برانگیزترین وجوه فضای سایبر، محتوای آن بوده که نظرات متفاوت و گاه متناقضی درباره شیوه سیاست‌گذاری این عرصه وجود دارد. در حالی که برخی از شیوه‌های سیاست‌گذاری محتوا برای رسانه‌های سنتی دفاع کرده و خواستار تداوم همین شیوه‌ها برای فضای سایبر هستند، برخی دیگر اعتقاد دارند فضای سایبر دارای ماهیتی متفاوت است که امکان تداوم شیوه‌های قبلی را ناممکن می‌کند<sup>۴</sup>. طرفداران این دیدگاه‌ها در حالی بر اساس شرایط موجود استدلال‌هایی را مطرح می‌کنند و به دفاع از نظریات‌شان مشغولند که سرعت تحولات در فضای سایبر آنچنان بالاست که هنوز در خصوص یک مسئله اتفاق نظر به وجود نیامده، مسائل جدیدی پس از دیگری از راه می‌رسند. در چنین شرایطی آینده‌پژوهی برای آینده کیفیت محتوا از طریق شناخت مسیرهای پیش رو و تصمیم‌گیری‌های پیش‌دستانه برای آماده شدن برای آینده از ضروریات عرصه سیاست‌گذاری است.

این مقاله از زاویه دانش ارتباطات به عنوان حوزه‌ای میان‌رشته‌ای و آینده‌پژوهی به عنوان حوزه‌ای پسارشته‌ای، به آینده محتوا در فضای سایبر برای ایران در افق ۱۴۰۴ می‌پردازد. در این مقاله از رویکرد «پس‌نگری<sup>۵</sup>» برای «آینده‌نگاری<sup>۶</sup>» استفاده خواهیم کرد. به تعبیر ضیاءالدین سردار<sup>۷</sup> هدف پس‌نگری آماده کردن سیاست‌گذاران و عموم علاقه‌مندان به تصاویر آینده به عنوان زمینه برای تصمیم‌ها است. در این رویکرد برخلاف پیش‌نگری<sup>۸</sup> که صرفاً به آینده پیش رو می‌نگرد، چشم‌اندازهای آینده‌هنجاری برای تهیه استراتژی مورد توجه است و بدین ترتیب راه برای دور شدن از روندهای جاری و رسیدن به آینده مطلوبی هموار می‌شود که از اساس با وضع موجود متفاوت است (سردار، ۱۳۹۶، ص ۹۶). از این رو گاه از عنوان «پیش‌نگری هنجاری» نیز برای رویکرد پس‌نگری استفاده شده است (کوتس<sup>۹</sup>، ۲۰۱۲).

پرسش اصلی تحقیق این است که با بهره‌گیری از روش پس‌نگری چه آینده مطلوبی برای سیاست‌گذاری محتوا در فضای سایبر در ایران ۱۴۰۴ قابل تصور است و برای تحقق آن چه مسیرهایی باید طی شود؟

<sup>1</sup> Hochstatter, Rodosek

<sup>2</sup> UGC

<sup>3</sup> Naab, Sehl

<sup>5</sup> Backcasting

<sup>6</sup> Foresight

<sup>7</sup> Ziauddin Sardar

<sup>8</sup> Forecasting

<sup>9</sup> Coates

<sup>۴</sup> به عنوان نمونه ن.ک. فصلنامه رسانه (۱۳۹۴)

## پیشینه تحقیق

اینترنت ساختاری لایه‌ای دارد و محتوا بیرونی‌ترین لایه آن است. آنچه کاربران عمومی از اینترنت دریافت می‌کنند، به سرویس‌ها و محتوا محدود می‌شود و عمدتاً سایر لایه‌های زیرین اینترنت در مسیر دید کاربران نیست. محتوا، پیام رسانه‌ی اینترنت است و مهم‌ترین امکان اینترنت محتوای آنلاین آن است (کیم<sup>۱</sup>، ۲۰۱۹). از این‌روست که در سیاست‌گذاری اینترنت از منظر فرهنگی و اجتماعی مهم‌ترین وجه، سیاست‌گذاری محتوا در اینترنت است.

محتوا در فضای مجازی در ایران پیش از این موضوع پژوهش‌های دیگری نیز بوده است. شریفی، مرزبان و لبافی (۱۳۹۷) سیاست‌گذاری تولید محتوای فضای سایبر در ایران را آسیب‌شناسی کرده‌اند. در این مطالعه با استفاده از روش تجزیه و تحلیل مضمون متن مصاحبه با خبرگان آسیب‌های فرایند سیاست‌گذاری مدیریت و نظارت بر تولید محتوا در فضای سایبر، شناسایی شد و در هفت دسته کلی قرار گرفت: آسیب‌های سیستم نظارتی، سیاست‌های تولید محتوا، حمایت از تولید محتوا، امنیت و حریم خصوصی، عوامل و زیرساخت‌های فرهنگی، ضعف در تصمیم‌گیری و زیرساخت‌های فنی.

جمشیدی بروجردی، امامی و بنی‌اسد (۱۳۹۷) در مقاله دیگری چهارچوب مفهومی خط‌مشی‌های تنظیمی در حوزه محتوای فضای سایبر جمهوری اسلامی ایران را پیشنهاد کرده‌اند. در این مطالعه سه چهارچوب مفهومی منسجم و مجزا که به ترتیب اهداف، ابزارها و حوزه‌های تنظیمی هستند؛ ارائه شده است که با درک و فهم شیوه استفاده از تجمیع این سه چهارچوب مفهومی ارائه شده، راه برای تنظیم مقررات مؤثر محتوای فضای سایبر هموارتر خواهد شد.

در پژوهش مرتبط دیگری روش دلفی برای تعیین آینده مطلوب خدمات فضای سایبر در آینده ایران به کار رفته است. در این پژوهش آینده مطلق، آینده موازی، آینده مکمل و آینده سایه‌ای به عنوان آینده‌های محتمل خدمات فضای سایبر تعریف شده است. با نظر خبرگان ارائه موازی خدمات فضای سایبر با امتیاز اجماعی ۹۲ درصدی خبرگان به عنوان آینده مطلوب تعیین شده است. منظور از ارائه موازی در آن پژوهش ارائه خدمات مورد نظر شهروندان به صورت مستقل و یکسان در فضای سایبر در کنار روش‌های سنتی و فیزیکی است (تولایی، ۱۳۹۳: ۱۱۷).

در مقاله دیگری الهی، ابراهیمیان، حسن‌زاده و سهرابی (۱۳۹۷) چارچوبی جهت تبیین شبکه ارزش خدمات در فضای سایبر ارائه کرده‌اند. در این پژوهش پنج مولفه شناسایی شده که در کنار لایه توان‌مندساز، لایه خدمات مجازی، لایه خدمات دسترسی و لایه واسط کاربری، لایه محتوا نیز مورد توجه قرار گرفته است. نویسندگان این مقاله محتوای کاربران و محتوای تجاری را دارای قابلیت بومی‌سازی ملی بالا و قابلیت مشارکت در اقتصاد ملی بالا تشخیص داده‌اند.

در مطالعه مرتبط دیگری دهقانی، پوراحمدی میبدی و ناصری (۲۰۲۳) به این سوال پرداخته‌اند که بهره‌برداری حداکثری از پتانسیل‌های فضای سایبر، چه شکلی از سیاست‌گذاری و ساختاربندی را طلب می‌کند؟ پژوهش آنها نشان داد «استحصال کامل پتانسیل‌های فضای سایبر، نیازمند شکل خاصی از بازیگری است که تاکنون جمهوری اسلامی ایران در آن موفقیت مطلوبی کسب نکرده است».

در پژوهش‌های بین‌المللی هرچند ترکیب کلیدواژه‌های اینترنت و فضای سایبر با محتوا ما را به نتایجی می‌رساند، اما یافته‌ها با توجه به تفاوت زمینه ایران با کشورهای غربی اغلب چندان در ارتباط با پژوهش حاضر قرار نمی‌گیرند. به‌عنوان یک نمونه فلو<sup>۲</sup> و دیگران (۲۰۱۹) تنظیم‌گری اینترنت را به‌عنوان سیاست‌گذاری رسانه‌ای در نظر گرفته‌اند و پلتفرم‌های دیجیتال و مدیریت محتوا در فضای سایبر را در این چارچوب مد نظر قرار داده‌اند. در مطالعه دیگری نیز عین‌ویلر و کیم<sup>۳</sup> (۲۰۲۰) این موضوع را مطالعه کرده‌اند که چگونه ارائه‌دهندگان محتوای آنلاین، محتوای تولید شده توسط کاربر را برای جلوگیری از ارتباطات آنلاین مضر تعدیل می‌کنند.

<sup>1</sup> Kim

<sup>2</sup> Flew

<sup>3</sup> Einwiller, Kim



ویژگی اصلی مطالعات پیشین حوزه محتوای فضای سایبر که به تعدادی از آنها اشاره شد، فقدان نگاه آینده‌پژوهانه به محتوا است. تمایز مقاله فعلی استفاده از رویکرد پس‌نگری در چارچوب آینده‌پژوهی برای مطالعه محتوای فضای سایبر است.

## روش پژوهش

در آینده‌پژوهی به عنوان بخشی از علوم انسانی و اجتماعی، از چارچوب‌های روش‌شناسی و روش‌هایی که در این علوم به کار می‌روند استفاده می‌شود (پایا، ۱۳۹۶: ۱۶۵). در این پژوهش نیز مجموعه‌ای از روش‌ها و تکنیک‌ها در قالب رویکرد پس‌نگری استفاده شده است. با تعدادی از خبرگان حوزه‌های مرتبط با محتوای فضای سایبر مصاحبه‌های ساختاریافته انجام شده است تا دیدگاه‌های آنها درباره آینده محتوای فضای سایبر، مهم‌ترین عدم قطعیت‌های کلیدی، وضعیت مطلوب و مسیرهای پیش رو شناسایی شود. پس از آن فضای ریخت‌شناسی<sup>۱</sup> (ر.ک. ریچی<sup>۲</sup>، ۲۰۱۲) عدم قطعیت‌های کلیدی تشکیل شد و با استفاده از روش دلفی در دو دور نظرات خبرگان برای تعیین کردن آینده مطلوب محتوای فضای سایبر ایران ۱۴۰۴ با استفاده از پرسشنامه دریافت شد. با مشخص شدن تصویر آینده مطلوب، با بهره‌گیری از نظرات خبرگان در چارچوب رویکرد پس‌نگری، مسیر تحقق این مطلوبیت ترسیم شد. مجموعه روش‌های به کار رفته در این پژوهش در دسته روش‌های کیفی حوزه آینده‌پژوهی قرار می‌گیرند (ر.ک. گلن، ۱۳۹۳: ۳۹) و از این رو هر چند بخشی از نتایج در قالب اعداد و ارقام ارائه می‌شود، اما این پژوهش از نوع کیفی و نه کمی محسوب می‌شود.

در این پژوهش اجماع بین خبرگان برای رسیدن به تصویری واحد از آینده مطلوب با استفاده از روش دلفی انجام شد. دلفی رویکرد یا روشی نظام‌مند برای استخراج نظرات یک گروه از خبرگان در مورد یک موضوع یا پرسش است (لاندا<sup>۳</sup>، ۲۰۰۶، ص ۴۶۹). دلفی روشی با جزییات ثابت و دقیق نیست و دارای کاربردهای متنوع است. نقطه اشتراک همه پژوهش‌های دلفی، انجام پیمایش بر اساس نظرات خبرگان در دو یا چند دور است که نتایج هر دور به عنوان بازخورد به پاسخ‌گویان ارائه می‌شود. با استفاده از این بازخوردها که دلفی را تبدیل به یک فرآیند ارتباط گروهی می‌کند، هر یک از مشارکت‌کنندگان می‌توانند بر اساس نظرات سایر متخصصان در دورهای قبلی، نظرات خود را تغییر دهند یا تثبیت کنند (فیضی، ۱۳۹۲: ۳۴). بر اساس این ویژگی‌ها جلوگیری از غلبه تفکر گروه‌گرایانه<sup>۴</sup> یکی از نقاط قوت روش دلفی است و در میان شرکت‌کنندگان افراد دارای قدرت و جایگاه بالاتر و یا توانایی سخنوری بیشتر نمی‌توانند دیگران را تحت تاثیر نظرات و عقاید خود قرار دهند (فیضی، ۱۳۹۲: ۳۵). به عبارت دیگر گمنامی و فاش نشدن نام شرکت‌کنندگان برای یکدیگر و بازخورد دو جنبه مهم روش دلفی هستند (گوردون، ۱۳۹۳: ۱۷۶) که امکان دریافت نظرات را به شکل دقیق‌تری نسبت به روش‌هایی مانند پنل خبرگان فراهم می‌کند. در این پژوهش نیز که هدف تعیین آینده مطلوب بود، استفاده از روش دلفی کمک کرد مشارکت‌کنندگان بدون نگرانی درباره مسائلی از قبیل جایگاه اداری و علمی خود، نظرات‌شان را ارائه کنند.

این پژوهش از نوع کاربردی است و در آن ابتدا وضعیت مطلوب آینده کیفیت محتوا در فضای سایبر ایران ۱۴۰۴ با استفاده از روش دلفی و مبتنی بر نظر خبرگان ترسیم شده و سپس مسیر تحقق این آینده مطلوب با رویکرد پس‌نگری ترسیم می‌شود. با خبرگان مصاحبه انجام شد و سپس نظرات آنها درباره مطلوبیت با ابزار پرسشنامه در دو دور گردآوری شد. در میان روش‌های آینده‌نگاری، پیش‌نگری در مقابل پس‌نگری تعریف شده است. در «پیش‌نگری» از موقعیت اکنون به دنبال شناخت آینده هستیم و در «پس‌نگری» از موقعیت آینده به زمان حال می‌نگریم (مولایی، ۱۴۰۱).

در پس‌نگری وضعیت مطلوب آینده ترسیم شده و گزینه‌های مختلف برای تحقق آن ارائه می‌شود. پس‌نگری در الماس روش‌های آینده‌نگاری بیشتر از شواهد، بر خلاقیت متکی است و بیشتر از تعامل بر خیرگی تکیه دارد (مولایی، ۱۳۹۳). آینده مطلوب به عنوان هدف می‌تواند از طریق سناریوسازی یا سایر روش‌های آینده‌پژوهی، به عنوان یک سناریوی آرزومندانه ترسیم شود و پس

<sup>1</sup> Morphology

<sup>2</sup> Ritchey

<sup>3</sup> Landeta

<sup>4</sup> Group Think

از آن به این پرسش پاسخ داده شود که برای دستیابی به این هدف چه کارهایی باید انجام شود؟ (کاسو و گاسنر، ۱۳۹۶: ۱۲۰). از روش پس‌نگری در ایران نیز در پژوهش‌های محدودی از جمله برای طراحی و پیاده‌سازی مدل مرجع پس‌نگری برای شناسایی عوامل کلیدی موفقیت خدمات دولت الکترونیکی در ایران (ثقفی و دیگران، ۱۳۹۳) استفاده شده است. در این پژوهش نیز با روش نمونه‌گیری هدف‌مند تلاش شد مجموعه‌ای از ذی‌نفعان حوزه‌های مختلف مرتبط با موضوع انتخاب و در مراحل مختلف به آنها رجوع شود. علاوه بر انجام مصاحبه‌های ساختاریافته برای شناسایی آینده مطلوب و مسیرهای تحقق آن، در نهایت دلفی (دو دور با ابزار پرسشنامه) برای تعیین دقیق آینده مطلوب از فضای ریخت‌شناسی با مشارکت ۳۲ نفر از پژوهشگران و مدرسان حوزه‌های مرتبط با ارتباطات، شاغلان در کسب‌وکارهای مرتبط با محتوای مجازی، پژوهشگران و مدرسان آینده‌پژوهی، مدیران و کارشناسان سازمان‌های حاکمیتی مرتبط، مدرسان و کارشناسان حوزه‌های فنی انجام شد (جدول ۱).

جدول (۱) مشخصات خبرگان مشارکت‌کنندگان در آینده‌پژوهی

گروه خبرگی	مشخصات خبرگان	
پژوهشگران و مدرسان ارتباطات	دکتری ارتباطات، مدرس دوره‌های روزنامه‌نگاری و ارتباطات	۱.
پژوهشگران و مدرسان ارتباطات	دکتری ارتباطات، مدرس دوره‌های روزنامه‌نگاری و روابط عمومی آنلاین	۲.
پژوهشگران و مدرسان ارتباطات	دکتری ارتباطات، مسئول کمیته آموزش خانه مطبوعات استان خراسان	۳.
پژوهشگران و مدرسان ارتباطات	دکتری ارتباطات، مدرس دوره‌های روزنامه‌نگاری و روابط عمومی آنلاین	۴.
پژوهشگران و مدرسان ارتباطات	دکتری ارتباطات، مدیر مرکز آموزش و پژوهش موسسه همشهری	۵.
پژوهشگران و مدرسان ارتباطات	دکتری ارتباطات، مدرس دوره‌های روزنامه‌نگاری، ارتباطات و روابط عمومی آنلاین	۶.
کسب‌وکارهای مرتبط با محتوای مجازی	سردبیر وبسایت اتاق بازرگانی تهران	۷.
کسب‌وکارهای مرتبط با محتوای مجازی	مدیر توسعه بازار مجلات موسسه همشهری	۸.
کسب‌وکارهای مرتبط با محتوای مجازی	مدیر پایگاه خبری تحلیلی برزن نیوز	۹.
کسب‌وکارهای مرتبط با محتوای مجازی	دبیر سرویس دانش و فناوری روزنامه همشهری	۱۰.
کسب‌وکارهای مرتبط با محتوای مجازی	خبرنگار سرویس دانش و فناوری روزنامه همشهری	۱۱.
کسب‌وکارهای مرتبط با محتوای مجازی	دبیر گروه دانش و فن‌آوری وبسایت و روزنامه خبر	۱۲.
کسب‌وکارهای مرتبط با محتوای مجازی	سردبیر هفته‌نامه سرخ	۱۳.
کسب‌وکارهای مرتبط با محتوای مجازی	سردبیر دوهفته‌نامه دانستی‌ها	۱۴.
کسب‌وکارهای مرتبط با محتوای مجازی	سردبیر سابق خبرگزاری پانا	۱۵.
کسب‌وکارهای مرتبط با محتوای مجازی	مدیر دپارتمان روابط عمومی موسسه دانش و اندیشه راهبردی دایره	۱۶.
کسب‌وکارهای مرتبط با محتوای مجازی	مشاور روابط عمومی شرکت بیمه آسیا	۱۷.

پژوهشگران و مدرسان آینده‌پژوهی	کارشناس ارشد آینده‌پژوهی مدرسه اقتصاد دانشگاه تورکو فنلاند	۱۸.
پژوهشگران و مدرسان آینده‌پژوهی	عضو هیات علمی پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات، مدیر پژوهش گروه تحقیقاتی آینده‌بان	۱۹.
پژوهشگران و مدرسان آینده‌پژوهی	دکتری آینده‌پژوهی، دبیر شورای راهبردی آینده‌پژوهی مرکز مطالعات شهر تهران	۲۰.
پژوهشگران و مدرسان آینده‌پژوهی	دکتری ارتباطات، مدیر گروه آینده‌پژوهی مرکز تحقیقات سازمان صداوسیما جمهوری اسلامی ایران	۲۱.
مدیران و کارشناسان سازمان‌های حاکمیتی مرتبط	دکتری ارتباطات، معاون محتوای شرکت پیام رسا وابسته به شهرداری تهران	۲۲.
مدیران و کارشناسان سازمان‌های حاکمیتی مرتبط	دکتری ارتباطات، مدیرکل دفتر مطالعات و برنامه‌ریزی رسانه‌ها	۲۳.
مدیران و کارشناسان سازمان‌های حاکمیتی مرتبط	کارشناس ارشد تبلیغات بازرگانی، کارشناس طرح و برنامه معاونت فضای مجازی سازمان صداوسیما	۲۴.
مدیران و کارشناسان سازمان‌های حاکمیتی مرتبط	دانشجوی دکتری سیاست‌گذاری رسانه، کارشناس طرح و برنامه معاونت فضای مجازی سازمان صداوسیما	۲۵.
مدیران و کارشناسان سازمان‌های حاکمیتی مرتبط	قائم مقام مدیر عامل و معاون زیرساخت مؤسسه تبیان	۲۶.
مدیران و کارشناسان سازمان‌های حاکمیتی مرتبط	دانشجوی دکتری آینده‌پژوهی، مدیر هماهنگی طرح و برنامه سازمان صداوسیما جمهوری اسلامی ایران	۲۷.
مدیران و کارشناسان سازمان‌های حاکمیتی مرتبط	مدیر روابط عمومی معاونت هنری وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی	۲۸.
مدیران و کارشناسان سازمان‌های حاکمیتی مرتبط	دانشجوی دکتری مدیریت رسانه، کارشناس طرح و برنامه معاونت فضای مجازی سازمان صداوسیما	۲۹.
مدیران و کارشناسان سازمان‌های حاکمیتی مرتبط	کارشناس ارشد فناوری اطلاعات، مدیر آزمایشگاه بازی‌سازی دانشگاه تهران	۳۰.
مدیران و کارشناسان سازمان‌های حاکمیتی مرتبط	کارشناس ارشد فناوری اطلاعات و ارتباطات، مدیر وب‌سایت‌ها و پورتال‌های سازمان صداوسیما جمهوری اسلامی ایران	۳۱.
مدیران و کارشناسان سازمان‌های حاکمیتی مرتبط	عضو هیات علمی گروه آمار و ریاضی دانشکده علوم دانشگاه آزاد مشهد	۳۲.
مدیران و کارشناسان سازمان‌های حاکمیتی مرتبط	مهندس مخابرات، دانشجوی دکتری آینده‌پژوهی دانشگاه عالی دفاع ملی	۳۳.

## یافته‌ها

در بخش نخست برای تعیین آینده مطلوب از تشکیل فضای ریخت‌شناسی برای عدم قطعیت‌های کلیدی استفاده شد. بدین منظور حالت‌های مشخص شده درباره چهار عدم قطعیت کلیدی شامل (۱) سلطه فناوری بر کاربران یا فناوری در خدمت کاربران، (۲) وضعیت شبکه، (۳) توازن قدرت‌های جهانی و (۴) خط‌مشی ایرانی (ر.ک. کوثری و مولایی، ۱۳۹۷ و کوثری، منتظر قائم و مولایی، ۱۳۹۷) در قالب پرسشنامه به خبرگان عرضه شد و از آنها خواسته شد درباره هر عدم قطعیت مشخص کنند فارغ از هر پیش‌بینی، به‌نظرشان وضعیت مطلوب برای ایران در سال ۱۴۰۴ کدام است. پس از دریافت نظرات خبرگان، یافته‌ها جمع‌بندی شد و مجدد پرسشنامه‌ها برای دور دوم در اختیار آنها قرار گرفت که شامل جمع‌بندی نظرات همه پاسخ‌گویان و نظر هر پاسخ‌گو در دور اول بود. هر کدام از خبرگان با توجه به نتایج بدست آمده از دور اول می‌توانستند نظرات خود را تغییر دهند و یا مجدداً نظر قبلی خود را تأیید کنند. نتایج دو دور رجوع به خبرگان در قالب جدول (۲) آمده است.

جدول (۲) نتایج تعیین مطلوبیت‌ها توسط خبرگان در دو دور پرسش

مطلوبیت دور دوم	مطلوبیت دور اول	حالت‌ها	عدم قطعیت کلیدی
۸۱.۲۵	۷۵	امکان حداکثری مشارکت آزادانه کاربران در تولید، توزیع و مصرف محتوا (محیط اقیانوسی برای فعالیت)	<b>کاربر- فناوری محوری</b> تا سال ۲۰۲۵ چه توانی از قدرت کاربران و فناوری‌ها در فضای سایبر برقرار خواهد بود و قدرت آزادی کاربران به چه میزانی است؟
۱۷.۷۵	۲۵	امکان فعالیت کاربران در چارچوب‌های محدودکننده و از پیش تعیین شده (محیط آکواریومی برای فعالیت)	
۳.۱۲۵	۳.۱۲۵	شبکه ایرانی، مستقل از شبکه جهانی (دسترسی محدود به شبکه ملی اطلاعات)	<b>وضعیت شبکه</b> وضعیت دسترسی به شبکه فضای سایبر در ایران سال ۱۴۰۴ چگونه خواهد بود؟
۸۱.۲۵	۶۸.۷۵	شبکه ایرانی متصل و پشتیبان شبکه جهانی (وضعیتی شبیه به وضع موجود)	
۱۵.۶۲۵	۲۸.۱۲۵	شبکه ایرانی، یکی از شبکه‌های جهانی (از بین رفتن اینترنت به مفهوم جهانی)	
۳.۱۲۵	۶.۲۵	شرکت‌ها؛ بازیگران بلامنازع	<b>توازن قدرت‌های جهانی</b> توازن قدرت‌های جهانی فضای سایبر در سال ۲۰۲۵ چگونه خواهد بود؟
۹.۷۵	۸۷.۵	قدرت توزیع شده و پراکنده بین بازیگران دولت‌ها؛ بازیگران بلامنازع	
۳.۱۲۵	۶.۲۵	حاکمیت همه‌جا حاضر و داخل در نقش تنظیم‌گر و مجری	
۳.۱۲۵	۳.۱۲۵	حاکمیت ناظر و ناظم در نقش تنظیم‌گر	<b>خط‌مشی ایرانی</b> خط‌مشی حاکمیت ایران در خصوص فضای سایبر در سال ۱۴۰۴ چگونه خواهد بود؟
۹۶.۸۷۵	۹۶.۸۷۵	حاکمیت ناظر و ناظم در نقش تنظیم‌گر	

حالت‌های مطلوب مربوط به هر عدم قطعیت در جدول (۲) با رنگ سبز مشخص شده است. همان‌طور که نتایج نشان می‌دهد، در همان دور اول پرسش درباره هر چهار مورد بیش از ۶۵ درصد از خبرگان درباره مطلوب بودن یک وضعیت توافق داشتند. با انجام دور دوم پرسشگری، شاخص اجماع برای هر پرسش به بیش از ۸۰ درصد رسید و این بدان معناست که اجماع قابل توجهی بین خبرگان حاضر در این پژوهش درباره وضعیت مطلوب برای آینده ایجاد شده است. خبرگان با اتفاق نظر اعتقاد داشتند در خصوص عدم قطعیت سلطه فناوری بر کاربران یا فناوری در خدمت کاربران، وضعیت مطلوب «امکان حداکثری مشارکت آزادانه کاربران در تولید، توزیع و مصرف محتوا (محیط اقیانوسی برای فعالیت)» است؛ درباره عدم قطعیت وضعیت شبکه گزینه مطلوب «شبکه ایرانی متصل و پشتیبان شبکه جهانی (وضعیتی شبیه به وضع موجود)»؛ در موضوع توازن قدرت‌های جهانی حالت مطلوب «قدرت توزیع شده و پراکنده بین بازیگران» و در نهایت درباره عدم قطعیت خط‌مشی ایرانی گزینه مطلوب «حاکمیت ناظر و ناظم در نقش تنظیم‌گر» است.

فضای ریخت‌شناسی از ترکیب چهار عدم قطعیت، تعداد  $2 * 3 * 3 * 3$  ترکیب را از حالت‌ها یعنی معادل ۳۶ وضعیت یا سناریو مشخص می‌کند. با بهره‌گیری از نظرات خبرگان از طریق روش دلفی در میان این ۳۶ وضعیت، یک وضعیت به‌عنوان سناریوی مطلوب مشخص شد که از ترکیب ستون‌های سبز رنگ در جدول (۲) ایجاد می‌شود. در نتیجه سناریوی مطلوب برای آینده کیفیت محتوای فضای سایبر ایران در سال ۱۴۰۴ دارای چنین توصیفی است: «ایران متصل به شبکه‌ای است که تحت سلطه هیچ قدرت مطلق اعم از شرکت‌ها و دولت‌ها نیست. همچنین امکان حداکثری مشارکت آزادانه کاربران در تولید، توزیع و مصرف محتوا فراهم است و همین زمینه شکوفایی و بروز خلاقیت‌ها در تولید محتوا را فراهم می‌کند. حاکمیت ایران نیز به‌عنوان تنظیم‌گر زمینه فعالیت شهروندان، شرکت‌های خصوصی، نهادهای مدنی، و سایر ذی‌نفعان حوزه محتوا را تسهیل می‌کند. تمدن ایران با اتکا به ذخایر

چندفرهنگی خود و ایفای نقش فعال و هم‌گرایانه حاکمیت، شهروندان، شرکت‌های خصوصی و نهادهای مدنی خواهد توانست در عرصه تولید محتوا در فضای سایبر به قدرت منطقه‌ای تبدیل شده و در سطح جهانی هم محصولاتی برای ارائه داشته باشد» (جهت جزئیات بیشتر ر.ک کوثری، منتظر قائم و مولایی، ۱۳۹۷)

مطابق با رویکرد پس‌نگری، پس از مشخص شدن سناریوی مطلوب برای آینده نوبت به مشخص کردن گام‌های لازم برای تحقق این سناریو می‌رسد. با رجوع به نتایج مصاحبه‌های ساختاریافته با خبرگان، مهم‌ترین محورهایی که برای تحقق سناریو مطلوب نیاز به توجه ویژه دارند به شرح زیر تشخیص داده شدند: جایگاه حاکمیت در میان فعالان تولید و توزیع محتوا در ایران، توازن قدرت در میان فعالان تولید و توزیع محتوا در ایران، گردش آزاد محتوا در فضای سایبر ایران، قابلیت‌های درآمدزایی از محتوا در ایران.

این چهار محور در قالب چرخ آینده مطابق شکل (۱) نشان داده شده است. استفاده از چرخ آینده یکی از روش‌های قابل استفاده در روش پس‌نگری است (بنگستون<sup>۱</sup> و دیگران، ۲۰۲۰).



شکل (۱) چرخ آینده: محورهای تحقق آینده مطلوب برای محتوای فضای سایبر ایران ۱۴۰۴

افق زمانی مورد نظر این پژوهش سال ۱۴۰۴ است. به عبارت دیگر هدف اصلی تحقق آینده مطلوب تصویر شده تا این سال است. بدین منظور محدوده زمانی باقی مانده در قالب چهار گام شکسته شد تا امکان مشخص کردن نقاط عطف و ارائه زمان‌بندی در چارچوب پس‌نگری فراهم شود. سپس درباره هر کدام از محورهای اصلی این پرسش مطرح شد که برای تحقق سناریوی مطلوب در سال ۱۴۰۴ باید این محور به چه وضعیتی رسیده باشد؟ پاسخ‌ها به‌عنوان گام اول ثبت شدند. سپس برای پرسش در زمان یک گام به عقب گذاشته شد و این سوال مطرح شد که برای تحقق وضعیت مورد نظر هر محور تا سال ۱۴۰۴ باید در مرحله قبل تر چه وضعیتی حاصل شده باشد؟ دو گام پرسش‌گرانه دیگر نیز در زمان طی شد تا وضعیت مطلوب در دو قدم قبل نیز بدست

<sup>1</sup> Bengston, Westphal, Dockry

آید. در نهایت برای هر محور، چهار گام مشخص شد که همانند پله‌های یک نردبان می‌توانند وضعیت را به وضعیت مطلوب در سال ۱۴۰۴ هدایت کنند. مسیر پس‌نگرانه برای هر کدام از این محورها در ادامه به تفکیک شرح داده می‌شود.

### جایگاه حاکمیت در میان فعالان تولید و توزیع محتوا در ایران

وضعیت موجود ایفای نقش حاکمیت در عرصه تولید محتوا مورد نقد بسیاری از خبرگان پاسخ‌دهنده در این پژوهش بوده است. بسیاری از آنها هرگونه تغییر در شرایط موجود را مستلزم تحول در این ایفای نقش می‌دانستند. به‌عنوان نمونه یکی از پاسخ‌گویان چنین گفت: «برای تولید محتوایی که در جامعه خریدار داشته باشد باید به مردم بیشتر نزدیک شد. نمی‌شود در برج عاج نشست و سیاست‌گذاری کرد به امیدی که محتوایی که تولید می‌کنیم در جامعه خریدار داشته باشد. باید تولید محتوا را به مردم سپرد. اگر این کار را انجام دادیم، آن‌وقت این محتوا خریدار پیدا می‌کند<sup>۱</sup>. اما اگر در دفتر خودمان بنشینیم و بودجه را در یک سری مسیر تعیین شده، توزیع کنیم هیچ چیزی از این رویکرد بیرون نمی‌آید.»

بدین ترتیب وضعیت مطلوب این محور برای ایران در سال ۱۴۰۴ این است که حاکمیت در حوزه محتوا تنها در جایگاه سیاست‌گذار و تنظیم‌گر کلان عمل کند. بدین منظور لازم است در مرحله قبل‌تر با تشکیل نهادهای صنفی قدرت‌مند در حوزه محتوا، حاکمیت اختیارات خود در نظارت، اعم از تعیین صلاحیت‌ها و اعطای مجوزها را به صنوف مرتبط سپرده باشد. همچنین لازم است پیش از آن حاکمیت از جایگاه مجری در پروژه‌های تولید محتوا به‌صورت کامل کنار رود و همه ردیف بودجه‌های نهادهای حاکمیتی مرتبط قطع شود. بدین منظور لازم است به‌عنوان قدم نخست سیاست جدید حاکمیت کاهش تصدی‌گری و ایفای نقش مجری در تولید محتوا باشد و بودجه‌های نهادهای حاکمیتی مرتبط کاهش یابد (جدول ۳).

جدول (۳) مسیر پس‌نگری جایگاه حاکمیت در میان فعالان تولید و توزیع محتوا برای تحقق آینده مطلوب

گام اول	سیاست جدید حاکمیت کاهش تصدی‌گری و ایفای نقش مجری در تولید محتوا باشد و بودجه‌های این بخش نهادهای حاکمیتی کاهش یابد.
گام دوم	حاکمیت از جایگاه مجری در پروژه‌های تولید محتوا به‌صورت کامل کنار رود و همه ردیف‌های مرتبط قطع شود.
گام سوم	با تشکیل نهادهای صنفی قدرت‌مند در حوزه تولید محتوا، حاکمیت اختیارات خود در نظارت، اعم از تعیین صلاحیت‌ها و اعطای مجوزها را به صنوف مرتبط بسپارد.
۱۴۰۴	حاکمیت در حوزه محتوا تنها در جایگاه سیاست‌گذار و تعیین‌کننده مقررات کلان عمل کند.

### توازن قدرت در میان فعالان تولید و توزیع محتوا در ایران

وضعیت مطلوب این محور در سال ۱۴۰۴ این است که در زمینه محتوای فضای سایبر در ایران، قدرت بین تمامی ذی‌نفعان پراکنده باشد و هیچ‌کدام توانایی حذف یکدیگر را نداشته باشند. به تعبیر یکی از خبرگان یکی از ملزومات حرکت در چنین مسیری امکان فعالیت آزاد رسانه‌های جایگزین است. او آینده مطلوب را چنین توصیف کرده است: «رسانه‌های آلترناتیو<sup>۲</sup> بدون هرگونه محدودیت، بدون نیاز به اخذ مجوز یا مواجهه با تهدید توقیف در شبکه فعالیت می‌کنند و صداهای متکثر و دیدگاه‌های متنوع اجازه می‌یابند تا

<sup>۱</sup> در اینجا منظور خبره مورد مصاحبه از اصلاح «خریدار»، مخاطب پیدا کردن محتوا است و لزوماً فعل خرید محتوا مد نظر نیست.

<sup>۲</sup> Alternative Media = رسانه‌های جایگزین



محتوای مورد نظر خود را بدون هرگونه ممنوعیت تولید کنند. رسانه‌های جریان اصلی و آلت‌رناتیو ها در بازار آزاد رسانه رقابت می‌کنند و در نتیجه، مخاطبان به محصولات محتوایی با کیفیت بالاتر و تنوع بیشتر دسترسی خواهند داشت.»  
بدین منظور لازم است در مرحله قبل‌تر در کنار حاکمیت و شرکت‌های خصوصی به‌عنوان دو بازیگر اصلی قدرت‌مند، نهادهای مدنی و غیرانتفاعی دارای نقش جدی در حوزه محتوای مجازی شوند. همچنین لازم است پیش از آن کاربران بتوانند قدرت تشکیل‌یافتگی پیدا کرده و با ایجاد انجمن‌ها و کمپین‌های فیزیکی و مجازی از حقوق خود در حوزه تولید، توزیع و مصرف محتوا دفاع کنند. برای تحقق این اهداف، لازم است در مرحله نخست سیاست‌ها و قوانین ضدانحصار در حوزه فعالیت در فضای سایبر در ایران تصویب و به اجرا درآمده باشد (جدول ۴).

جدول (۴) مسیر پس‌نگری توازن قدرت در میان فعالان تولید و توزیع محتوا برای تحقق آینده مطلوب

گام اول	سیاست‌ها و قوانین ضدانحصار در حوزه فعالیت در فضای سایبر ایران تصویب شود.
گام دوم	کاربران بتوانند تشکیل‌یافتگی پیدا کرده و با ایجاد کمپین‌های فیزیکی و مجازی از حقوق خود در حوزه تولید، توزیع و مصرف محتوا دفاع کنند.
گام سوم	در کنار حاکمیت و شرکت‌های خصوصی به‌عنوان دو بازیگر اصلی قدرت‌مند، نهادهای مدنی و غیرانتفاعی دارای نقش جدی در حوزه محتوای مجازی شوند.
۱۴۰۴	در زمینه محتوای مجازی در ایران، قدرت بین تمامی ذی‌نفعان پراکنده شود و هیچ‌کدام توانایی حذف یکدیگر را نداشته باشند.

### گردش آزاد محتوا در فضای سایبر

وضعیت مطلوب این محور برای ایران در سال ۱۴۰۴ این است که حق برقراری ارتباط، به‌عنوان یکی از حقوق و اصول پایه‌ای و اساسی ایرانیان، به‌رسمیت شناخته و از طریق بازنگری در قوانین بالادستی درج شود. یکی از خبرگان مصاحبه‌شونده «حق ارتباط» را یکی از پایه‌های اصلی تحقق آینده مطلوب دانسته و در توضیح دیدگاهش این‌چنین گفت: «رسیدن به آینده مطلوب مستلزم پذیرش پیش‌شرط حق ارتباط است. شما اگر حق ارتباط را بپذیری، حق دسترسی را پذیرفته‌ای که خودش نیاز به زیرساخت و هزینه کردن دارد. بخشی از آن نیز مهارت‌های دیجیتال است که باید آموزش داده شود. اگر حق ارتباط را بپذیریم آن‌وقت در سال ۱۴۰۴ دقیقاً می‌توانیم جایی بایستیم که جای نبرد است. با پذیرش حق ارتباط شما صدایی را نمی‌بندی، فرصت می‌دهی یک صدا خودش محو شود و صدای دیگر خودش به قدرت برسد. اگر حق ارتباط به‌رسمت شناخته شود و نخبگان جامعه مکرر نباشند و حرف‌شان را بزنند، مردم هم به حرف آنها توجه خواهند کرد و نتیجه مناسب حاصل می‌شود.»

حق ارتباط به‌عنوان حق عصر شبکه‌های اجتماعی فراتر از آزادی بیان (هرمس و دیگران، ۱۴۰۱) به‌عنوان یکی از حقوق پایه‌ای بشر امروز شناخته می‌شود (مکلئود<sup>۱</sup>، ۲۰۱۸). برای عملیاتی شدن حق ارتباط تا سال ۱۴۰۴ لازم است در مرحله قبل‌تر حاکمیت با همراهی سایر ذی‌نفعان، امکان‌های حمایتی برای صداهای خاموش و گروه‌های مستضعف رسانه‌ای فراهم کند تا محدودیت‌ها مانع از انعکاس صدای آنها در فضای سایبر نشود. همچنین لازم است پیش از آن تمامی قوانین و سیاست‌های کلان در جهت تأمین حق آزادی در تولید، ارسال، بازنشر، دریافت، ذخیره‌سازی، نگهداری و مصرف محتوا بازنگری شوند. بدین منظور به‌عنوان قدم اول باید حاکمیت با تجدیدنظر در سیاست فیلترینگ، مسدودسازی دسترسی شهروندان به محتوا را فقط به حوزه‌های مشخصی از قبیل پورنوگرافی، محتواهای دارای توهین‌های مذهبی و قومی، موارد خلاف امنیت ملی و مواردی از این دست محدود کند و تعیین مصادیق آنها با اجماع ذی‌نفعان انجام شود (جدول ۵).

<sup>۱</sup> McLeod

## جدول (۵) مسیر پس‌نگری گردش آزاد محتوا در فضای سایبر برای تحقق آینده مطلوب

گام اول	حاکمیت با تجدیدنظر در سیاست فیلترینگ، مسدودسازی دسترسی شهروندان به محتوا را فقط به حوزه‌های مشخصی از قبیل پورنوگرافی، محتواهای دارای توهین‌های مذهبی و قومی و موارد خلاف امنیت ملی محدود کند.
گام دوم	قوانین و سیاست‌های کلان در جهت تامین حق آزادی در تولید، ارسال و بازنشر محتوا و آزادی در دریافت، ذخیره‌سازی، نگهداری و مصرف محتوا بازنگری شود.
گام سوم	حاکمیت با همراهی سایر ذی‌نفعان، امکان‌های حمایتی برای صداهای خاموش و گروه‌های مستضعف رسانه‌ای فراهم آورد تا محدودیت‌ها مانع انعکاس صدای آنها در فضای سایبر نشود.
۱۴۰۴	حق برقراری ارتباط به‌عنوان یکی از حقوق و اصول پایه‌ای و اساسی ایرانیان، به‌رسمیت شناخته و از طریق بازنگری در قوانین بالادستی درج شود.

## قابلیت‌های درآمدزایی از محتوا

وضعیت مطلوب این محور در سال ۱۴۰۴ این است که ایران به یک قدرت منطقه‌ای در حوزه تولید محتوا تبدیل شود و صادرات محتوا به سایر کشورهای دنیا به‌خصوص کشورهای دارای اشتراکات فرهنگی و جغرافیایی، محتوا را به منبع درآمد قابل توجهی برای کشور تبدیل کند. یکی از خبرگان چنین وضعیت مطلوبی را این‌طور توصیف کرده است: «در حوزه محتوا غیرعقلایی‌ترین انتخاب، بستن راه ارتباط با دنیاست. ما باید همزمان ورودی و خروجی یکسان داشته باشیم. در حوزه محتوا باید آنقدر کیفیت تولید ما بالا باشد که بیشتر از واردات محتوا، بتوانیم صادر کنیم. ویژگی فضای سایبر این است که در حوزه واردات-صادرات فیزیکی آن اهمیت چندانی ندارد. تا سال ۱۴۰۴ ما باید بتوانیم محتوای استاندارد بین‌المللی مطابق بر فرهنگ‌مان تولید کنیم که شاخص‌های اثرگذاری بر مخاطب در آن رعایت شود.»

بدین منظور لازم است در مرحله قبل‌تر بخش قابل توجهی از محتوای مصرف شده در ایران، تولیدشده توسط ایرانیان باشد و هرچند هیچ معنی برای دریافت و مصرف محتوای خارجی وجود نداشته باشد، اما محتوای تولید داخل به سطحی از کیفیت برسد که کاربر ایرانی آن‌را ترجیح دهد. همچنین لازم است پیش از آن با رشد مدل‌های جدید کسب‌وکار محتوا، مشاغل مرتبط با محتوای مجازی در ایران به فعالیتی اقتصادی و درآمدزا تبدیل شود و بدین ترتیب سرمایه‌گذاران داخلی و خارجی به سرمایه‌گذاری در این حوزه اقدام کنند. قدم اول مسیر این است که از طریق بسترسازی انجام شده و با کمک شتاب‌دهنده‌های دولتی و خصوصی، استارت‌آپ‌های حوزه محتوا در ایران به درآمدزایی برسند (جدول ۶). یکی از پاسخ‌گویان از حرکت در مسیر آینده مطلوب چنین توصیفی دارد: «گسترش کسب‌وکارهای فاوامحور (استارت‌آپ‌ها) افراد بیشتری را درگیر کسب‌وکارهای محتوامحور خواهد کرد و از این منظر عامل موثری است. لازم است از منظر اقتصادی کسب‌وکارهای محتوامحور در اوج باشد. توسعه این کسب‌وکارها به ارتقای کیفیت محتوایی که به دست کاربران می‌رسد، منجر می‌شود.»

## جدول (۶) مسیر پس‌نگری قابلیت‌های درآمدزایی از محتوا برای تحقق آینده مطلوب

گام اول	از طریق بسترسازی انجام شده و با کمک شتاب‌دهنده‌های دولتی و خصوصی، استارت‌آپ‌های حوزه محتوا در شمار کسب‌وکارهای پردرآمد قرار گیرند.
گام دوم	با رشد مدل‌های جدید کسب‌وکار محتوا، مشاغل مرتبط با محتوای مجازی در ایران به فعالیتی اقتصادی و درآمدزا تبدیل می‌شود. بدین ترتیب سرمایه‌گذاران داخلی و خارجی در این حوزه سرمایه‌گذاری کنند.
گام سوم	بخش قابل توجهی از محتوای مصرف شده در ایران، تولید شده توسط ایرانیان باشد. معنی برای دریافت و مصرف محتوای خارجی وجود نداشته باشد، اما محتوای تولید داخل به سطحی از کیفیت برسد که کاربر ایرانی آن‌را ترجیح دهد.
۱۴۰۴	ایران به یک قدرت منطقه‌ای در حوزه تولید محتوا تبدیل شود. صادرات محتوا به سایر کشورها به‌خصوص کشورهای دارای اشتراکات فرهنگی، محتوا را به منبع درآمد قابل توجهی برای کشور تبدیل کند.

## جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

مطالعات آینده‌پژوهانه در ایران قدمت چندانی ندارد، با این حال پژوهش‌های پراکنده‌ای در موضوع آینده‌پژوهی فضای سایبر و اینترنت انجام شده که برخی از آنها به تعیین آینده مطلوب پرداخته‌اند. با این حال تا پیش از این پژوهشی به آینده «محتوای مطلوب» در فضای سایبر نپرداخته بود. در این پژوهش با نظر ۳۲ نفر از خبرگان حوزه‌های مرتبط، آینده مطلوب برای کیفیت محتوای فضای سایبر ایران در سال ۱۴۰۴ ترسیم شد. بنا بر اجماع خبرگان، در آینده مطلوب امکان حداکثری مشارکت آزادانه کاربران در تولید، توزیع و مصرف محتوا (محیط اقیانوسی برای فعالیت) فراهم است؛ کاربران ایرانی از نظر دسترسی به شبکه زیرساختی متصل هستند که ماهیتی ملی دارد و در عین حال به‌صورت کامل و نامحدود به شبکه جهانی اینترنت متصل است؛ قدرت در فضای سایبر بین بازیگران مختلف اعم از دولت‌ها، شرکت‌های خصوصی، سازمان‌های بین‌المللی، نهادهای مدنی، کاربران و غیره توزیع شده و پراکنده است و در نهایت اینکه در عرصه سیاست‌گذاری، حاکمیت ایران تنها در نقش ناظر و تنظیم‌گر عمل کرده و دیگر مجری پروژه‌های مرتبط با محتوا به‌شکل مستقیم و غیرمستقیم نخواهد بود.

پس از مشخص شدن آینده مطلوب، در چارچوب به‌کارگیری رویکرد «پس‌نگری» که نگاهی پیش‌دستانه و فعال به آینده دارد مهم‌ترین محورهایی که برای تحقق آینده مطلوب نیاز به توجه ویژه داشتند با بهره‌گیری از نظرات خبرگان مشخص شدند: جایگاه حاکمیت در میان فعالان تولید و توزیع محتوا، توازن قدرت در میان فعالان تولید و توزیع محتوا، گردش آزاد محتوا در فضای سایبر و قابلیت‌های درآمدزایی از محتوا. از آنجا که افق زمانی مورد نظر این پژوهش سال ۱۴۰۴ بود، برای هر کدام از این محورها زمان در قالب چهار گام شکسته شد. این وضعیت‌های مطلوب دارای رابطه‌ای پلکانی هستند که تحقق هر آینده دورتر، نخست مستلزم تحقق آینده نزدیک‌تر است. این گام‌ها می‌تواند مسیری از رهنمودهای اجرایی مبتنی بر دانش آینده‌پژوهی در نظر گرفته شود که تحقق آنها در حوزه وظایف دستگاه‌های اجرایی کشور است و می‌توان برای هر گام بسته اقدامات اجرایی متناسب با شرح وظایف دستگاه‌ها تجویز کرد که فراتر از دستورکار این مقاله است.

باید توجه داشت که حتی در صورت تحقق همه این گام‌ها منطبق با مسیر مشخص شده لزوماً آینده مطلوب تصویر شده محقق نخواهد شد. محورهای پله‌کانی مشخص شده برای تحقق آینده مطلوب در سال ۱۴۰۴، در محیط داخلی ایران تعریف شده‌اند که امکان کنترل و برنامه‌ریزی حداکثری برای آنها وجود دارد. با این حال مرور دوباره ویژگی‌های آینده مطلوب ایران ۱۴۰۴ نشان می‌دهد که برخی وجوه آن در محیط ملی و برخی دیگر در محیط بین‌المللی تعریف شده‌اند. هرچند که در محیط ملی، امکان برنامه‌ریزی برای تحقق آینده مطلوب وجود دارد، ولی این شرایط درباره محیط بین‌المللی برقرار نیست و وجود بازیگران متعدد شرایط متفاوتی ایجاد می‌کند. به تعبیر اولف پیلکان<sup>۱</sup> ما امکان‌های تعامل متفاوتی با سطوح محیط پیرامونی داریم و در محیط داخلی امکان کنترل، در محیط نزدیک<sup>۲</sup> امکان اثرگذاری و در محیط دور<sup>۳</sup> امکان عکس‌العمل وجود دارد (پیلکان، ۲۰۰۸: ۸۳). از این رو لازم است برنامه‌های لازم برای اثرگذاری در محیط اطراف و عکس‌العمل در محیط دور تدوین شود. به‌عنوان نمونه یکی از عدم‌قطعیت‌های اصلی تشکیل‌دهنده آینده مطلوب، توازن قدرت‌های فضای سایبر در سطح جهانی است. حالت ایده‌آل قدرت توزیع شده و پراکنده بین تمامی بازیگران است، به‌صورتی که نه شرکت‌ها و نه حاکمیت‌ها دارای قدرت بلامنازع و غیرقابل کنترل در این حوزه نباشند. در این حوزه ایران امکان اعمال کنترل و سیاست‌گذاری کامل ندارد، اما می‌تواند از طریق اقدامات بین‌المللی اثرگذار باشد. به‌عنوان نمونه ایران می‌تواند با کشورهای دارای منافع مشترک که مخالف سلطه غرب بر قوانین و ساختارهای فضای سایبر هستند ائتلافی قوی تشکیل داده و از طریق سازمان‌ها و مجاری بین‌المللی در جهت کاهش قدرت کشورهای غربی و شرکت‌های چندملیتی حرکت کند. به همین ترتیب می‌توان موارد دیگری را نیز مشخص کرد که ایران می‌تواند در سطح بین‌المللی اثرگذار باشد و در جهت تحقق آینده مطلوب حرکت کند. دیدیم که مطالعه دهقانی و همکارانش نشان داده بود جمهوری اسلامی

<sup>۱</sup> Ulf Pillkahn

<sup>۲</sup> Micro environment

<sup>۳</sup> Macro environment

ایران برای تحقق کامل پتانسیل‌های فضای سایبر، نیازمند شکل خاصی از بازیگری است که تاکنون در آن موفقیت مطلوبی کسب نکرده است. از این رو توجه به مسائل محتوای فضای مجازی هم در سطح ملی و هم بین‌المللی حائز اهمیت است. مجموعه این ملاحظات فراملی نیز می‌تواند به‌عنوان موضوع پژوهش‌های آتی در چارچوب رویکرد پس‌نگری مورد توجه قرار گیرد.

انجام این پژوهش با محدودیت‌هایی همراه بوده است. در آینده پژوهی هنجاری مناسب است تعیین مطلوبیت با مشارکت حداکثری ذی‌نفعان باشد. در این مقاله تلاش شد خبرگان مرتبط با موضوع در چهار گروه شناسایی و به آنها رجوع شود. تنوع خبرگان با استراتژی نمونه‌گیری مبتنی بر حداکثر تنوع برآورده شد، هر چند کمیت خبرگان می‌توانست در وضعیت مناسب‌تری باشد. به‌عنوان یک پژوهش مستقل و کوچک مقیاس دسترسی به تعداد بیشتری از خبرگان بسیار دشوار بود. از این رو پیشنهاد می‌شود چنین پژوهشی با افق زمانی بلندمدت‌تر و تامین مالی کافی با مشارکت گسترده ذی‌نفعان شامل دستگاه‌های حاکمیتی سیاست‌گذار و اجرایی، نهادها و شرکت‌های دولتی و خصوصی، سازمان‌های مردم‌نهاد انجام شود و نتایج آن در سطح ملی اجرایی شود.

## تعارض منافع

بنا بر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

## منابع

- الهی، شعیان؛ ابراهیمیان، حسین؛ حسن‌زاده، علیرضا؛ سهرابی، بابک (۱۳۹۷). ارائه چارچوبی جهت تبیین شبکه ارزش خدمات در فضای سایبر: رویکرد تحلیل چارچوب. فصلنامه مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی. دوره ۸، شماره ۲۸. صص ۳۰۳-۳۲۴.
- پایا، علی؛ همتی، علیرضا (۱۳۹۶). ارزیابی نقادانه روش‌شناسی‌های آینده‌نگاری و آینده‌پژوهی. فصلنامه مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی. دوره ۷، شماره ۲۲. صص ۱۵۷-۱۸۴.
- تولایی، روح‌الله (۱۳۹۳). آینده‌پژوهی، روندهای خدمات فضای سایبر ایران در فرایند تکنولوژیک جهانی شدن با روش دلفی. فصلنامه مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی. دوره ۵، شماره ۱۷. صص ۹۲-۱۲۳.
- تقفی، فاطمه؛ علی‌احمدی، علی‌رضا؛ قاضی‌نوری، سیدسپهر؛ حورعلی، منصوره (۱۳۹۳). طراحی و پیاده‌سازی مدل مرجع پس‌نگری برای شناسایی عوامل کلیدی موفقیت (CSF) خدمات دولت الکترونیکی در ایران. فصلنامه مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی. دوره ۵، شماره ۱۴. صص ۲۰۵-۲۴۰.
- جمشیدی بروجردی، علیرضا؛ امامی، سید مجتبی؛ بنی‌اسد، رضا (۱۳۹۷). طراحی چهارچوب مفهومی خط‌مشی‌های تنظیمی در حوزه محتوای فضای سایبر جمهوری اسلامی ایران. فصلنامه سیاست‌گذاری عمومی. دوره ۴، شماره ۱. صص ۹۶-۱۲۲.
- سردار، ضیاء‌الدین (۱۳۹۶). آینده: آنچه اهمیت دارد. ترجمه محسن طاهری دمنه. تهران: آینده پژوه.
- شریفی، سید مهدی؛ مرزبان، بیتا؛ لبافی، سمیه (۱۳۹۷). آسیب‌شناسی سیاست‌گذاری تولید محتوای فضای مجازی در ایران. فصلنامه مدیریت دولتی. دوره ۱۰، شماره ۲. صص ۲۵۱-۲۶۸.
- فصلنامه رسانه (۱۳۹۴). گزارش نشست تخصصی چالش‌های تولید محتوا در جامعه اطلاعاتی. فصلنامه رسانه. سال ۲۶، شماره ۹۹. صص ۲۳۰-۲۳۱.
- فیضی، کامران (۱۳۹۲). دلفی روشی برای تحقیق تصمیم‌گیری و آینده‌پژوهی، انتشارات سازمان مدیریت صنعتی.
- کاسو، حنا؛ گاسنر، رابرت (۱۳۹۶). آینده پژوهی و تجزیه و تحلیل سناریو. ترجمه محسن رستمی، آزاده کتبی و غلام رضا خجسته. تهران: انتشارات پشتیبان.
- کوثری، مسعود و مولایی، محمد مهدی (۱۳۹۷). پویای محیط محتوای فضای مجازی در افق ایران ۱۴۰۴. مطالعات فرهنگی و ارتباطات. دوره ۱۴، شماره ۵۲، صص ۷۳-۹۰. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.20085575.1397.14.52.4.6>
- کوثری، مسعود، منتظر قائم، مهدی و مولایی، محمد مهدی (۱۳۹۷). سناریوهای باورکردنی آینده محتوا در فضای مجازی با افق ایران ۱۴۰۴. راهبرد اجتماعی فرهنگی. دوره ۷، شماره ۴. صص ۵-۳۴.
- <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.22517081.1397.7.4.1.6>

گلن، جروم سی. (۱۳۹۳). مقدمه‌ای بر دانشنامه بزرگ روش‌های آینده‌پژوهی. در «دانشنامه بزرگ روش‌های آینده‌پژوهی» ویراسته جروم سی. گلن و تئودور جی. گوردون. ترجمه مرضیه کیقبادی و فرخنده ملکی فر. تهران: تیسرا.

گوردون، تئودور جی. (۱۳۹۳). روش دلفی. در «دانشنامه بزرگ روش‌های آینده‌پژوهی» ویراسته جروم سی. گلن و تئودور جی. گوردون. ترجمه مرضیه کیقبادی و فرخنده ملکی فر. تهران: تیسرا.

مولایی، محمد مهدی (۱۳۹۳). مقایسه الگوهای سازمان‌دهی روش‌ها و تکنیک‌های آینده‌پژوهی. شیراز: نخستین کنفرانس ملی آینده‌پژوهی، مدیریت و توسعه. دسترسی از طریق نشانی اینترنتی: <https://civilica.com/doc/314678>

مولایی، محمد مهدی (۱۴۰۱). تاریخ جایگزین و بهره‌گیری از آرشیو مطبوعات. علوم خبری. دوره ۱۱، شماره ۴: صص ۱-۱۳.

هرمس، ال. اس. و دیگران (۱۴۰۱). حق ارتباط: حق فراتر از آزادی بیان، حق عصر شبکه‌های اجتماعی. ترجمه حبیب‌الله معظمی گودرزی. تهران: نشر ثالث.

## References

- Bengston, David N.; Westphal, Lynne M.; Michael J. Dockry (2020). Back from the Future: The Backcasting Wheel for Mapping a Pathway to a Preferred Future. *World Futures Review* 12 (3). <https://doi.org/10.1177/194675672092972>
- Coates, Joseph F. (2012). "Normative Forecasting", in Gordon T. J. and Glenn J. C. (Eds), *Futures Research Methodology Version 3.0*, The Millennium Project.
- Dehghani, A. A., PourAhmadi Mibodi, H., & Naseri, M. (2023). Assessment and policy suggestions of cyberspace in the Islamic Republic of Iran. *International Relations Researches*, 13(3), 187-217. <https://doi.org/10.22034/irr.2024.399693.2386>
- Einwiller, Sabine A.; Kim, Sora (2020). What Online Content Providers Moderate User-Generated Content to Prevent Harmful Online Communication: An Analysis of Policies and Their Implementation. *Policy and Internet*. 12 (2): 184-206. <https://doi.org/10.1002/poi3.239>
- Elahi, S., Ebrahimian, H., Hasanzadeh, A., & Sohrabi, B. (2018). Providing A Framework for Explaining the Services Value Network in Cyberspace: The Framework Analysis Approach. *Strategic Studies of public policy*, 8(28), 303-324. [https://sspp.iranjournals.ir/article\\_31782.html?lang=en](https://sspp.iranjournals.ir/article_31782.html?lang=en)
- Feyzi, Kamran (2013). *Delphi method for decision-making research and foresight*. Tehran: Industrial Management Institute.
- Flew, Terry; Martin, Fiona; Suzor, Nicolas (2019). Internet regulation as media policy: Rethinking the question of digital communication platform governance. *Journal of Digital Media & Policy*, 10 (1): p.p. 33-50. [https://doi.org/10.1386/jdmp.10.1.33\\_1](https://doi.org/10.1386/jdmp.10.1.33_1)
- Glenn, Jerome C. & Gordon, Theodore J. (2009). *Futures Research Methodology — Version 3.0*. <https://www.millennium-project.org/publications-2/futures-research-methodology-version-3-0-2/>
- Harms, L.S.; Richestand, J.; Kei, A.K. (1997) *Right to Communicate: Collected Papers*. Social Sciences and Linguistics Institute, University of Hawaii at Manoa.
- Hochstatter, Iris, & Rodosek, Gabi Dreo. (2008) *Management Challenges for Different Future Internet Approaches*. FIS'08: Future Internet Symposium Poster and Demonstration Paper Track. pages 17-19.
- Jamshidy Borujerdy, A., Emami, S. M., & Baniasad, R. (2018). Designing the Conceptual Framework of Regulative Policies in Content Area of Cyberspace in Iran. *Iranian Journal of Public Policy*, 4(1), 96-122. <https://doi.org/10.22059/ppolicy.2018.66851>
- Kim, Jarim (2019). How Internet Content Mobilizes Protests: The Case of Two Anti-Government Protests in Korea. *Social Science Computer Review*. <https://doi.org/10.1177/0894439318823512>
- Kosow, H., Gassner, R. (2008). *Methods of Future and Scenario Analysis: Overview, Assessment, and Selection Criteria*. DIE.
- Kowsari, M., & Mowlaei, M. M. (2018). Environmental Scanning of Cyberspace Content in Iran's 2025 Vision. *Cultural Studies & Communication*, 14(52), 73-90. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.20085575.1397.14.52.4.6>

- Kowsari, M., Montazerghaem, M., & Mowlaei, M. M. (2019). Plausible Future Scenarios of Cyberspace Content in Iran 2025. *Socio-Cultural Strategy*, 7(4), 5-34. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.22517081.1397.7.4.1.6>
- Landeta, Jon (2006) Current validity of the Delphi method in social sciences. *Technological forecasting and social change*. 73(5): 467-482.
- McLeod, Sharynne. (2018). Communication rights: Fundamental human rights for all. *International Journal of Speech-Language Pathology*, 20(1), 3–11. <https://doi.org/10.1080/17549507.2018.1428687>
- Mowlaei, Mohammad Mahdi (2014). Comparison of organizing patterns of futures studies methods and techniques. Shiraz: First National Conference on Futurology, Management and Development. <https://civilica.com/doc/314678/>
- Mowlaei, Mohammad Mahdi (2022). Futures Studies, Alternative History and Use of Press Archives. *News Science Quarterly (NS)*, 11(4), 1-13. [https://www.mjourcom.ir/article\\_174317.html?lang=en](https://www.mjourcom.ir/article_174317.html?lang=en)
- Naab, Teresa K; Sehl, Annika (2016). Studies of user-generated content: A systematic review. *Journalism*: 1–18.
- Paya, A., & Hemati, A. (2017). Critical evaluation of the methodology of the future and future studies. *Strategic Studies of public policy*, 7(22), 157-184. [https://sspp.iranjournals.ir/article\\_26110.html?lang=en](https://sspp.iranjournals.ir/article_26110.html?lang=en)
- Pillkahn, Ulf (2008). *Using Trends and Scenarios as Tools for Strategy Development: Shaping the Future of Your Enterprise*. Publicis.
- Resaneh (2015). The report of the specialized meeting on the challenges of content production in the information society. *Rasaneh*, 26(2), 221-240.
- Ritchey, Tom (2012). "Morphological Analysis", in Gordon T. J. and Glenn J. C. (Eds), *Futures Research Methodology Version 3.0, The Millennium Project*.
- Sharifi, S. M., Marzban, B., & Labafi, S. (2018). Investigating the laws and Regulations in Monitoring Content Production in Cyberspace in Iran. *Journal of Public Administration*, 10(2), 251-268. <https://doi.org/10.22059/jipa.2018.254248.2235>
- Sardar, Ziauddin (2014). *Future: All That Matters*. McGraw-Hill Education.
- Saghafi, F., Ali Ahmadi, A., Ghazi noori, S., & Hoorali, M. (2014). Designing and Implementing Back Basting Reference Model for Identifying Critical Factors for Success (CFS) of Iran's Electronic Government Services. *Strategic Studies of public policy*, 5(14), 205-240. [https://sspp.iranjournals.ir/article\\_7762.html?lang=en](https://sspp.iranjournals.ir/article_7762.html?lang=en)
- Tavallaei, Rouhollah (2015). Futures Study of Iran's Cyberspace Services Trends in the Technological Process of Globalization, Using Delphi Method. *Strategic Studies of public policy*, 5(17), 92-123. [https://sspp.iranjournals.ir/article\\_12743.html](https://sspp.iranjournals.ir/article_12743.html)